

життя та самореалізацію. До тематики війни й політики Роберт Редфорд звернувся у фільмі «Леви для ягнят» (2007), мотивацію авторів якого видає титульна фраза, вказуючи на некомпетентних лідерів, які відправляють хоробрих солдатів на бійню. У 2010 році на екрани вийшла історична драма «Змовниця» – дослідження обвинувачення Мері Сорат у вбивстві Авраама Лінкольна, як першої жінки, страченої Федеральним урядом США. Останній повнометражний ігровий фільм Роберта Редфорда «Брудні ігри» є політичним трилером, де герой Редфорда зразка «Трьох днів Кондора» постатечнішав, але не втратив своїх навиків. Режисерську фільмографію Редфорда закриває єдиний знятий ним документальний фільм «Інститут Солка» – один із шести сюжетів циклу «Собори культури» (2014).

Створені Робертом Редфордом фільми виявляють у ньому автора жанрового кіно, що утримує баланс між глибиною показаної історії та глядацькою аудиторією, уникаючи прямолінійності розважального кіно. Таке кіно – неквапливе, розважливе – це драми, часто базовані на літературних творах, їх неодмінними чеснотами є добрий сценарій і діалоги, покликані розкривати персонажів. Крім того, фільми Роберта Редфорда ставали трампліном не одному акторському обдарованню. Передусім слід згадати наймолодшого лауреата «Оскара» у своїй номінації Тімоті Хаттона («Звичайні люди»), юну Скарлет Йоганссон («Заклинатель коней»), Бреда Пітта («Гам, де тече ріка») та ін. У сенсі відкриття й підтримки талантів Роберт Редфорд здійснив чимало – справою його життя можна вважати найвідоміший у США фестиваль незалежного кіно «Санденс», заснований у штаті Юта Інститутом Санденса на початку 1980-х. Сам Інститут, утворений як некомерційна організація з метою формування умов розвитку незалежного американського кіно, нині перетворився на впливову інституцію міжнародного значення. Якщо у перші роки в конкурсній програмі фестивалю були представлені 86–90 стрічок, то в наш час їхня кількість сягає понад 200, у т. ч. повнометражних і короткометражних, ігрових та документальних. Станом на 2009 рік у «Санденсі» взяла участь 21 країна. 2023 року тут відбулась прем'єра документального фільму українського режисера Мстислава Чернова «20 днів в Маріуполі», а 2025 – його ж «2000 метрів до Андріївки». З 2012 року кінофестиваль розширив свою географію та відбувається у Лондоні і Гонконгу. Роберт Редфорд з цього приводу зазначив: «Наша спільна мета – привезти до Великої Британії найкраще з сучасного американського незалежного кіно, представити митців, відповідальних за його створення, і, по суті, допомогти створити картину нашої країни, яка б широко відображала різноманіття голосів, які не завжди можна помітити в нашому культурному експорті»².

Кінематограф Роберта Редфорда розпочинався як рефлексія американської мрії, виріс у «нову американську хвилю» і потужну підтримку незалежного кіно у світі. Роберт Редфорд залишив по собі пам'ятні ролі, що вловили дух свого часу, самодостатній авторський спадок як режисер і створив перспективи бути незалежними в кіно для тих, хто цього прагне.

2 Fleming, Mike Jr (March 15, 2011). «Robert Redford Expands Sundance Fest To London In 2012». <https://deadline.com/2011/03/robert-redford-takes-slice-of-sundance-to-london-114141/>

Між однозначністю й химерністю: перевтілення Валентина Троцюка

Лариса Іванишина

Валентин Троцюк (20 червня 1955, Володимир-Волинський – грудень 2008, Київ) – український актор кіно і театру. У 1972 році закінчив володимир-волинську школу, в 1976 році – КДІТМ ім. І. К. Карпенка-Карого. Працював у Львівському російському драматичному театрі ПрикВО, Київському театрі драми і комедії, Національному театрі ім. І. Франка, де блискуче зіграв Явдоху Зубиху в «Конотопській відьмі» (однойменний телеспектакль 1987 року). Знімався у кіно- і телефільмах: «Все перемагає любов», 1987, «Ранкове шосе», «Любов до ближнього», «Камінна душа» (всі три – 1988), «Поza межами болю» (1989), «Буйна», «Далі польоту стріли», «Чорна пантера та Білий ведмідь» (всі чотири – 1990), «Диво в краю забуття», «Нам дзвони не грали, коли ми вмирили», «Кому вгору, кому вниз» (всі три – 1991), «Звір, що виходить із моря», «Господи, прости нас грішних» (обидва – 1992), «Фучжоу», «Злочин з багатьма невідомими», «Місяцева зозулька» (всі три – 1993), «Амур і Демон» (1994, незавершений), «Сьомий маршрут» (1998). В останні роки не займався професійною діяльністю, вів замкнений спосіб життя. Помер у Києві, похований коштом театру ім. І. Франка.

Не випало нагоди особисто познайомитися з Валентином Троцюком, але звістка, що його не стало, боляче вразила. Хоча в останні десять років він зник з екранів, як зникло і саме українське кіно, але в цю втрату важко було повірити, адже він був зовсім молодим у ще свіжих в пам'яті фільмах: слідчий воєнної прокуратури у «Все перемагає любов» Миколи Машенка, батько головної героїні у фільмі Михайла Ілленка «Фучжоу» – художник-дивак, який у сільській хатині над Дніпром малює рейд Фучжоу біля пагоди (аскетична зовнішність актора дуже пасувала цій ролі), ще один самотник, але цього разу – священник села Рудівка в картині Наталі Мотузко «Диво в краю забуття» за твором Валерія Шевчука, трагічна постать вояка УПА Петра у фільмі Миколи Федюка «Нам дзвони не грали, коли ми вмирили». Кожна з цих ролей – значна і вносить у фільми особливу ауру.

В його очах було щось затаєно-трагічне, а саме обличчя – ніби зійшло з середньовічних ікон. За цією зовнішністю вгадувалась особистість непересічна. Його активна робота в кіно випала на роки, коли розпадалася, здавалося, непорушна система, коли виривали політичні пристрасті. Держава ще фінансувала кіновиробництво і телевізійну продукцію й, завдяки цьому, на хвилі національного піднесення виходять фільми, які в часи СРСР

Валентин Троцюк у фільмі «Фучжоу». Режисер Михайло Ілленко. 1993.

Валентин Троцюк у телефільмі «Далі польоту стріли». Режисер Василь Вітер. 1990.

Валентин Троцюк у телефільмі «Поza межами болю». Режисер Ярослав Лупій. 1989.

навіть замислювати заборонялося. Наприклад, про боротьбу Української повстанської армії проти німецького і радянського тоталітарних режимів. А ще з'явилася можливість звертатися до письменників, яких радянська влада забороняла. В обох випадках одухотворене обличчя Валентина відповідало суті образу, виникали думки про реінкарнацію...

Його стартом на шляху до популярності називають «Конотопську відьму» в Київському театрі ім. І. Франка. Вистава нагадувала не гумористично-містичні оповідки Квітки-Основ'яненка, а сумбурно-галасливе дійство, і тільки відьма Явдоха Зубиха у фінальних епізодах своїм чаклуванням відсилала до новоявлених кашпівських. Завдяки Валентину Троцюку, ця інфернальна персона робила дійство більш-менш прийнятним (щось подібне до цієї відьми, тільки під назвою баби Йоги, актор зіграє у так само безглуздій комедії Станіслава Клименка «Кому вгору, кому вниз»). Валентина Троцюка помітили кінематографісти, й того ж 1987 року починається його кар'єра в кіно.

Дебютом у кіно стала роль зовсім іншого характеру. Дивно, але для фільму «Все перемагає любов» на роль слідчого військової прокуратури – слухняного виконавця наказів свого начальника-прокурора, капітана юстиції Бекетова (бездоганно вибудувана роль Степана Олексенка), Микола Мащенко взяв саме Троцюка. Слідчий-Троцюк, як і його шеф, прагне бути таким же незворушним на формальному допиті (формальному, бо і без допиту все, що необхідно каральним органам, в протоколі вже написано). Цю рутинну для нього роботу – морально обеззброїти жертву – він робить спокійно, і в його незворушності проявляється те, що карати для нього – буденна справа. Звісно, якийсь навіть третьорядний російський актор зіграв би це з холодним металом у голосі й зловісним блиском в очах. Але Троцюк уник штампу, він допитує свою жертву, добре знаючи, куди її спрямувати. Майстерність демагога-слідчого видно на контрасті з арештованим – солдатом Сашком Діденком, якого мають судити через те, що в ситуації загрози власному життю він убив місцевого мешканця (події в Угорщині).

Через рік у короткому епізоді фільму Миколи Рашеева «Любов до ближнього» за оповіданнями Леоніда Андреева актор виявить уміння творити характер у сатиричному вимірі: його католицький священник такий же корисливий лицемір, як і весь натовп довкола, коли не рятувати чоловіка, який завис на скелі, хоче, а урочисто запевнити публіку, що примирив нещасного з небом. Фільм – свого роду набір сатиричних інтермедій про людську нікчемність,

і Валентин свою партію зіграв згідно з вимогами жанру.

1989 року на «Укртелефільмі» виходить стрічка за участі Валентина в головній ролі. Фільм Ярослава Лупія «Поza межами болю» знятий за мотивами однойменної повісті письменника, доктора філософії Осипа Туряньського. Актор зіграв Оглядівського, прототипом якого був сам автор повісті. Роль складна в тому сенсі, що майже без слів треба було передати страждання, а ще вона вимагала від актора неабиякої витривалості й гарту моржа. Оскільки його персонажа, що єдиний з групи вояків вижив у горах взимку, аби привести до нормального стану, кілька разів занурювали у холодну гірську річку.

Наступного року телефільми – «Буйну» про Катерину Білокур, «Далі польоту стріли» за однойменною повістю Алли Тютюнник та екранізацію психологічної драми «Чорна пантера та Білий ведмідь» Володимира Винниченка поставили відповідно – Віктор Василенко, Василь Вітер і Олег Бійма. В адаптації Винниченкового твору актор зіграв Мігуелеса. У «Буйній» – у нього роль фахового мистецтвознавця з Києва, який опікувався геніальною художницею, приїжджав до неї в Яготин, підтримував морально і матеріально, пропагував її роботи.

Зовсім іншого – химерного і незрозумілого Мірека (Мирослава) – актору випало втілити в телефільмі Василя Вітра, де порушено проблему компромісу із совістю. Сюжет стрічки, що розгортається довкола постаті сучасного журналіста Івана, ускладнений історично-просвітницькою лінією – час від часу вмонтовуються бесіди мандрівних філософів XVIII століття. Загадковий Мірек Троцюка – мандрівник, який з'являється не знати звідки і просить на ніч до батьків новонародженого Івана. Іван виріс, став журналістом, і в цей час, зовні нітрохи не змінившись, так само несподівано персонаж Троцюка знову з'являється. Можна припустити, що Мірек містичним чином впливає на долю здібного юнака. В кадрах, де бачимо його, фігурують значущі предмети: подарована Іванові коштовна ручка, заморська забавка. Він приводить Івана на якісь «престижні» вечірки, а його сестрі Галочці «пробиває» нову квартиру. Одне слово, персонажа огорнуто флером містичної загадковості, й актор майстерно передав цю особливість.

Чи не найскладнішою у вимірі психологічному є роль вояка УПА Петра з фільму «Нам дзвони не грали, коли ми вмирили» Миколи Федюка за сценарієм Василя Портяка і Василя Герасим'юка. Обидва сценаристи родом з Карпат, а батько і дядько Портяка воювали в УПА, тому закономірно, що, маючи

літературний таланти, він хотів розповісти українцям про спротив тих, хто не побоявся взяти до рук зброю й борювався проти «совітів». Ішлося не про героїзацію вояків Петра і Павла, а про повсякденність їх боротьби, у їхніх вчинках – непохитна вірність Вітчизні, за яку борються з переважаючими силами енкавесівців. Фільм насичений повстанськими піснями «Подай дівчино, руку на прощання», «Ще вечір вечоріє» та іншими, мова героїв – гуцульський діалект. Оператор Ігор Мамай знімав у непростих умовах гір і переважно в вечірні години, складно було й акторам – Віктору Соловійову (Павло) і Валентину Троцюку (Петро) – і під час бою, коли несуть важко пораненого побратима, і пізніше, коли долають ущелини, аби дістатися до хатини Петра. Як зазначають літературознавці, «основна увага новеліста Портяка спрямована на тих, що залишилися по домівках, – на мирних жителів. Вони хоч і не є безпосередніми учасниками бойових дій, але часто контактують як з однією, так і з іншою сторонами конфлікту, навіть якщо їхні родичі не воюють, а самі вони займають аполітичну позицію»¹. Це характерно і для драматургії фільму. Є тут зворушливий епізод вінчання Петра з Василюю – обряд відбувається не в церкві, а вдома. Дівчина спершу виконує обряд замовляння коханого, аби рятувати його від куль, потім обоє в тісній хатині проговорюють молитви перед образами, танцюють під уявну музику (закадровий супровід) весільні танці. Ця роль – чи не найпереконливіше перевтілення актора в кінематографічний образ. Того ж року Наталя Мотузко домоглася постановки на Одеській кіностудії фільму «Диво в краю забуття» за повістю Валерія Шевчука «Петро Утеклий». Твір цей було б складно екранізувати і досвідченому постановнику, не кажучи про дебютантку. Оскільки дія розгортається у XVIII столітті, це вимагало точного відтворення середовища дії, інтер'єрів, костюмів, атрибутів. «Петро Утеклий», над яким письменник працював з 1968 по 1981 рік, має складну композицію, кілька сюжетних ліній, які не завжди між собою пов'язувалися. Письменника надихала робота в архівах над протоколами судових справ згаданого століття. У фільмі фігурує канцелярист Турчиновський (Анатолій Хостікоєв) і сотник (Костянтин Степанков) – обидва їдуть у віддалене село Рудівку розслідувати кримінальний злочин – жорстоке вбивство невідомого юнака. Турчиновський знайомиться з місцевим дяком Стефаном, і з'ясується, що обидва закінчували Києво-Могилянську академію. Стефан охоче розповідає про людей Рудівки, обидва ведуть інтелектуальні бесіди, іноді переходячи на латину. Постає дяка Стефана Валентин Троцюк розкриває як філософа, що залишається понад людськими пристрастями (щось на зразок Миколайчукового Фабіяна з фільму «Вавилон XX»). Він – здібна людина з хорошою освітою, світлим розумом – живе в глухому селі без найменших перспектив свої здібності реалізувати.

Через два роки Валентин Троцюк зіграє у ще одній екранізації твору Валерія Шевчука – цього разу далекого за темою й характером – «Місяцева зозулька з ластів'ячого гнізда» («Укртелефільм», режисер Сергій Дудка). Тут Валерій Шевчук подає сучасне життя таким, яким воно є, – без польоту мислі, з приземленими інтересами. Правдивість повісті й у тому, що

персонажі розмовляють не нормальною мовою, а суржилом. Ця побутова повість з натури не випадково привернула увагу кінематографістів: вона, по-перше, написана як сценарій (і фактично не потребувала змін), по-друге, давала можливість майже протокольні зафіксувати образи людей пізніх радянських часів. У побутовому середовищі талановитий Валентин Троцюк запам'ятовується найбільше – в несподіваній для його іміджу ролі лобуря Шурки, майже бездомного, який, потрапивши на вулицю, де жила головна героїня Юлька (та сама зозулька), побачив її у вікні, й вона йому сподобалась. Відбувається колоритний діалог. «Наслання», що охопило Шурку після цього знайомства, передає звукоряд – гучний і настирливий Юльчин сміх переслідує його. Шурка виконав її замовлення: притяг украдені двері, вставив їх у її помешканні, а потім поставив і куплений нею замок. Можна тільки дивуватися, як органічно актор в один і той самий час вживався в таких далеких один від одного персонажів – сповненого екзистенційного драматизму Стефана й комічного бомжуватого хлопця з передмістя.

Валентина Троцюка обирали режисери, яким потрібен був дивак, відлюдник, людина не від світу цього. Як бачимо, такі «загублені в часі» персонажі були породженням українського кінематографа кінця 1980-х – початку 1990-х. Недарма кажуть, що час формує і водночас висуває на перший план героя, який відповідає характеру свого часу й, відповідно, – формує його. Такі ролі якнайповніше відповідали суті акторського таланту Валентина Троцюка – у згадані роки він знімався дуже інтенсивно, в його активі було по три картини на рік, його обличчя було пізнаване. Він успішно працював як з провідними режисерами – Миколою Машенком, Михайлом Ілленком, Артуром Войтецьким, Олегом Біймою, Ярославом Лупієм, Миколою Рашеєвим, так і з початкуючими – Наталею Мотузко, Миколою Федюком, Сергієм Дудкою. Здавалося, так триватиме довго, й кіногенічність, проникливість, загадкове мистецтво перевтілення актора й далі тішитимуть глядачів.

Та часи змінилися – кінець 1990-х, не без впливу кінематографа та серіальної продукції північного сусіда, вже формували нових, світоглядно інакших персонажів – раціональних прагматиків-хижаків-мисливців за матеріальними благами, а на протилежному полюсі – бомжів («Тир» Тараса Томенка, «Лист в Америку» Кіри Муратової тощо). Відлюдники, добрі душею скромні невдахи й трагічні постаті борців за свободу України відходили в минуле. Телефільм «Місяцева зозулька» фактично став останньою роботою Валентина.

За роботами цього актора можна скласти уявлення про кінематограф знакового періоду в історії нашої країни – часи «перебудови» і перші роки Незалежності. Актор відійшов у віці 53-х років. Для людей мистецтва – це вік, коли пориви ще молодій енергії поєднуються з набутим досвідом. Невідомо, чим була зумовлена втрата творчої енергії в актора, але можна припустити, що сталося це через втрату можливості реалізуватися. А давати собі раду в умовах бездіяльності він, очевидно, не зміг. Промовистим є те, що він перестав з'являтися на екрані саме в час, коли держава залишила український кінематограф непризволяще, позбавивши кіноіндустрію фінансування. Це стало драмою для багатьох талановитих кінематографістів. І для Валентина Троцюка в тому числі.

¹ Котик Ігор. Лункі удари пам'яті. Збруч. 2022. 12. 12.